

СЕЛЯНСТВО РОМЕНЩИНИ В ОПОРІ ПРИМУСОВІЙ РАДЯНІЗАЦІЇ НАПРИКІНЦІ 20-х - ПОЧАТКУ 30-х рр. ХХ ст.

Період кінця 20-х - початку 30-х рр. ХХ ст. в Україні досить складний і неоднозначний в оцінках істориків. Погляди на ці процеси є часом діаметрально протилежними, суперечливими. За роки незалежності здійснюються спроби докорінного перегляду проблеми відносин влади і селянства, насильницької радянської та опору населення. На сьогодні бракує праць, які б розкривали регіональну специфіку опору селян радянській. У статті зроблено спробу розкрити найважливіші аспекти взаємин влади і селянства на Роменщині наприкінці 1920-х - початку 30-х рр.

З середини 20-х рр. ХХ ст. в українському селі спостерігається період певної стабілізації економічного й соціального життя. Це пов'язано, головним чином, із впровадженням радянською владою так званої нової економічної політики. Широкого розвитку набули ринкові відносини, розгорталися приватні підприємства. Селяни, працюючи на власній землі, могли забезпечити власний добробут. Проте радянська держава, що від початку свого існування дотримувалася тоталітарних форм управління, воліла контролювати процес економічного усамостійнення селянства. Радянське партійне керівництво сприяло утворенню і надавало допомогу лише колективним господарствам, процес створення яких мав вельми штучний характер. Так, у Роменській окрузі станом на 1 жовтня 1929 р. колективізовано лише 2,7% землі та 2,5% господарств¹. Приватний сектор відчував несправедливу економічну політику влади. Зокрема, високі ціни на промислові товари й низькі закупівельні ціни на хліб у селян. У неврожайний 1928 р. селянські господарства, здаючи державі хліб за заниженими цінами та продаючи решту на ринку, не могли належним чином забезпечити свої нагальні життєві потреби. За невиконання заготівельних планів селян штрафували, описували й продавали з торгів їхнє майно. Зростання податків у 1928-29 рр. призводило до зuboжіння селянських господарств, що викликало обурення селян. Роменщина теж не стала винятком. Прояви невдоволення каралися владою. На 10 листопада 1929 р. у Роменській окрузі було описано 823 господарства, з них продано - 427. У суді розглядалося 168 справ. Засуджено 172 особи (куркулів - 130, торгівців - 2, середняків - 15, заможних - 23, службовців - 2). Позбавлено волі - 36 осіб, направлено на примусову працю - 8, засуджено умовно - 4, оштрафовано на суму від 500 до 3000 крб. - 124 особи². Таким чином, напружена ситуація в селі вирішувалася не реформаторськими заходами, а репресивними.

Розуміючи, що змушувати селян здавати хліб за абсолютно не вигідними для них цінами ставало дедалі важче, партія на чолі з Й. Сталіним вирішила силою залучити селян-одноосібників до контрольованих колективних господарств. У січні-лютому 1930 р. на Роменщині розпочалася масова колективізація. Цей процес супроводжувався політикою "ліквідації куркульства як класу", тобто завданням превентивного удару по всіх потенційних противниках колективізації. Здійснюватися ця політика почала з літа 1929 р. Критерії визначення "куркулів", "середняків", "бідняків" були

дуже хиткими, тому від репресивних заходів влади страждали всі верстви селянського населення. Так, Роменський окружний комітет КП(б)У у звіті до вищого партійного керівництва засвідчує, що в ряді сіл у селян відбирають навіть дрібне майно: *“В процесі цієї величезної і відповідальної роботи було припущено цілу низку грубих політичних помилок. В основному ці помилки зводились до викривлення класової лінії партії в підході до середняка. В низці сіл під розкуркулювання підводилися середняцькі господарства і навіть бідняцькі (Перекопівка) [тепер - Роменського р-ну] [...]. В деяких районах, під час самого розкуркулювання, доходили до із'яття речей споживання [...]. В момент практичного переведення колективізації, в цілому ряді сіл, вживалися методи адміністрування, усупільнювання дрібного майна, яке не має виробничого значення...”* [стилістику тексту збережено - Авт.]³. Те, що в офіційних повідомленнях називалося *“перекручуванням класової лінії”*, було логічним наслідком радянської політики, яка розв'язала руки місцевим партійним та радянським органам. Відчувши свободу дій, партійці та активісти розгорнули у селах кампанію, що дуже нагадувала відвертий грабунок. На 20 березня 1930 р. у селах Роменського округу розкуркулено 300 господарств, відібрано 2296 га землі, 360 голів робочої худоби, майна - всього на суму 124006 крб.⁴

Роменський окружний комітет КП(б)У 24 грудня 1929 р. затвердив план усупільнення землі у 1930 р. - 160 тис. га (26,7%), але вже на початку 1930 р. окрпартком приймає рішення про взяття курсу на повну колективізацію. Це рішення виходило не з реалій, а з політичної кон'юнктури.

Ставлення населення до колективізації засвідчує випадок, що стався в одному з сіл Роменщини. На початку 1930 р. у с.Оксютинці (тепер - у складі с.Пустовійтівка) під час виробничої наради жінки-селянки порвали протокол і резолюцію з вигуками: *“Не їдїть до нас, не треба вашої колективізації”*. Навіть голова сільради в Оксютинцях негативно висловлювався щодо колективізації⁵. У с.Плавинище у березні 1930 р. бідняки, середняки чинили опір колективізації⁶. Обурене форсованими темпами колективізації селянство Роменщини намагається врятуватися шляхом втечі, продажу особистого майна, розбиранням усупільнених посівматеріалів, організацією антиколгоспних мітингів⁷. У населених пунктах Роменщини - Перекопівці, Глинську, Засуллі навіть бідняцькі групи виступали проти колективізації⁸. Водночас трапляються випадки виключень зі школи дітей заможного селянства⁹.

Одним із проявів репресивної політики радянської влади проти селянства були депортації за межі України або за межі території суцільної колективізації колишніх господарів, у яких було вилучено майно. Влада, остерігаючись помсти за розкуркулення, висилала *“куркулів”* разом із родинами. Не оминуло це лихо й Роменщину. Початок депортаціям поклала постанова ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 р. *“Про заходи по ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації”*¹⁰. 2 лютого 1930 р. вийшов наказ ОДПУ СРСР про виселення *“куркулів”* у позасудовому порядку¹¹. Здійснення виселення покладалося на органи ОДПУ, але підготовкою списків займалися місцеві партійні й радянські органи та комітети незаможних селян. Частина розкуркулених висилали до північних районів СРСР, частину переселяли в межах України у спеціальні поселення (виселки),

що створювалися у кожному районі за межами колгоспних земель, де відбувалася суцільна колективізація. У місцях переселення не було ані придатних для нормального землеробства земель, ані будівель, які розкуркулені селяни мали будувати власними зусиллями. Це спричиняло випадки самовільного повернення до своїх селищ. У зв'язку з цим секретар Роменського окружного комітету КП(б)У у листі до ЦК КП(б)У від 20 травня 1930 р. зазначає: *“Спостерігаються випадки самовільного повернення членів куркульських сімей, висланих з районів суцільної колективізації, під час ліквідації куркуля як класи, що утворює загрозу для незаможників і колективістів, яким було передано куркульське майно (випадки терористичних актів). В зв'язку з цим багацько незаможників відмовляються жити в бувших куркульських хатах. Це негативно впливає також і на деяку частину колективістів. Піднімається агітація за повернення куркулів ім майна. Крім того, більша частина тих, що повертаються настроєна так, що буде собою поповнювати бандитські зграї [...]”* (стилістику тексту збережено - Авт.)¹².

Чекати довго на рішучу реакцію селянства на насильство влади не довелося. Частішають випадки замахів на представників радянської влади, побиття активістів¹³. Найрадикальніша частина селянства вдається до рішучіших заходів, зокрема, до повстань. Традиції повстанської анти-більшовицької боротьби починаються з початку 20-х рр. ХХ ст. На території Роменщини діяли повстанські загони отаманів Л.Хрестового, А.Левченка, Греся, Хорченка, К.Вовка, Ф.Козіна, Погорілого, Тонського, організація “Січ” та інші формування¹⁴. Боротьба проти радянської влади проводилася у багатьох випадках під українськими державницькими гаслами. Пояснити це можна тим, що на Роменщині переважали заможні одноосібні селянські господарства. Про це свідчать і документи Роменського окружного комітету КП(б)У: *“Класова боротьба в умовах нашої округи набуває гострих форм ще й тому, що Роменщина з економічного боку є округою з великою кількістю столичинських хуторян-одрубників, що в часи громадянської війни сприяло досить значному антирадянському, національно-шовіністичному та бандитському рухові. Ось чому, характеризуючи політичний стан округи, не можна обійти її минуле, бо всі історичні події, що відбувалися за часів громадянської війни мають свій відбиток в політично-господарському житті ще й до цього часу [перша половина 1930 р. - Авт]; національно-шовіністичні елементи, що мають на терені округи, з'являються, так би мовити, куркульськими ідеологами і користуються деяким впливом навіть серед окремих середняків та бідняків”*¹⁵. Поодинокі боротьба на Роменщині не припинялася навіть в період НЕПу¹⁶.

Колективізація сільського господарства дала новий поштовх до рішучої боротьби. Невдоволеними почуваються різні верстви селянства. Виникає серйозне підґрунтя для нових повстань. У березні 1930 р. партійні органи повідомляють про появу на території теперішнього Недригайлівського та Липово-Долинського районів “куркульської банди” під керівництвом Л.Клітки. Ця подія супроводжується терором проти радянських органів влади, проти міліції та сільських активістів, підпалами. У партійних документах наголошується, що *“дії банди викликали співчуття і моральну підтримку з боку куркульства”*¹⁷.

На території Роменської та Прилуцької округ у першій половині 1930 р. отаманом Лукою Кліткою було організовано велику антирадянську повстанську організацію, що за інформацією органів ДПУ налічувала до 300 чоловік і охоплювала 6 адміністративних районів, включаючи 40 населених пунктів. Лука Клітка народився у с.Ячники Лохвицького району (тепер - Полтавська обл.). Був учасником повстанського загону отамана Гресья. У 1928 р. Клітка був засуджений роменським окружним судом до вищої міри покарання, але втік з-під варті. Спираючись на невдоволення селян розкуркулюванням, Л.Клітка вирішує організувати повстанську антирадянську організацію на початку 1930 р. До літа 1930 р. організація охоплювала: Глинський, Велико-Бубнівський, Перескопівський (тепер - у складі Роменського р-ну), Березівський, Сріблянський (тепер - Чернігівська обл.) та Лохвицький райони (тепер - Полтавська обл.). На всіх зібраннях та при залученні нових членів наголошувалося, що організація виступає проти колективізації, за приватну власність на землю, за свободу торгівлі, за відокремлення України від Росії, відновлення Української народної республіки.

У Велико-Бубнівському осередку виготовлявся *“петлюрівський прапор із зображенням “Тризуба”*. Під час обговорення програми організації за основу було вирішено покласти IV Універсал Центральної Ради. Члену організації Соколику було доручено написати відозву до населення про те, що організація не є бандою, а бореться за інтереси селянства і за відновлення демократичної республіки. Засобом боротьби мав стати збройний виступ. Штаб знаходився на хуторі Шевченкове Березівського р-ну, в оселі А.Галайка. Залученням до організації займалися, за дорученням Л.Клітки, Г.Приходько, О.Кучма та інші. Діяльність організації зводилася до обговорення залучення людей, здобування зброї, виготовлення відозв на момент повстання, налагодження контактів з частинами Червоної Армії. Робилися спроби налагодити контакти з 21-м полком, що дислокувався у Багурині та з військовими частинами у Ромнах. Воєнне керівництво мав очолити колишній офіцер армії УНР Іван Савченко. Чи мала організація назву - не відомо, але керівник осередку в с.Олексині Сріблянського р-ну Р.Щербина називав її *“СВУ”*. Для з’ясування настроїв населення і подальшої можливої консолідації зусиль на Донбас та на Черкащину, в район Холодного Яру (район активного антибільшовицького опору у 1920-х рр.) було відряджено довірених людей. Загальне керівництво організацією здійснювали Л.Клітка, І.Савченко, С.Милько. Члени організації обрали для себе такі псевда, як *“Козак”*, *“Нечай”*, *“Залізняк”* та інші. 25 червня 1930 р. запідозреного у співпраці з органами держбезпеки Т.Пелешука було вбито. Наступного дня, 25 червня, основна маса учасників була заарештована, згодом - ще частина у першій половині липня. Проте провід організації продовжував опір. Наприкінці липня на Роменщині сталася низка збройних сутичок з частинами ДПУ. Процес над учасниками організації відбувся у серпні-вересні 1930 р. У звинувачувальному вирозі йшлося про те, що *“ліквідована організація за кількістю учасників, куркульським своїм складом, широті охоплення, ступеню активності її озброєння - переважає більшість повстанських організацій, ліквідованих на Україні за останні роки”*¹⁸. Л.Клітку заарештувати не вдалося. У грудні 1930 - січні 1931 р. Сумським оперативним сектором ДПУ викрито підрозділ

повстанської організації на території Липово-Долинського та Недригайлівського р-нів. Судовою трійкою при колегії ДПУ УСРР у справі повстанської організації проходило 53 особи. 2-м було винесено смертний вирок, 24 - засуджені до ув'язнення у концтаборах термінами від 3 до 10 років, 15 - до вислання в північні регіони термінами від 3-х до 5 років, 2 - до 3-х років таборів умовно, 10-х - звільнено¹⁹. Подальша доля отамана Л.Клітки маловідома. Йому вдалося уникнути арешту. За кілька років він загинув у боротьбі з чекістами на Липово-Долинщині²⁰.

2 березня 1930 р. у "Правді" вийшла стаття Й.Сталіна "Затаморочення від успіхів", де відповідальність за негаразди примусової колективізації покладено на місцеві партійні й радянські органи. Почався масовий вихід з колгоспів. Зокрема, на Роменщині на 10 квітня 1930 р. залишилося 14,6% колективізованих господарств, у той час, як за найбільшого піднесення колективізації таких господарств було 30%²¹. Худобу й реманент селянам, що вийшли з колгоспів, не повертали, натомість наклали непосильні податки. Процес виходу з колгоспів був нетривалим. Селян змусили йти до колгоспу. Використовуючи економічні засоби і силовий тиск, радянській владі у 1932 р. вдалося здебільшого здійснити суцільну колективізацію.

Опір селянства Роменщини радянській, зокрема в галузі економіки, не припинявся протягом певного часу. Тривали підпали, напади на представників партії, але здебільшого ці явища мали неорганізований і стихійний характер. Попри те, що селянські виступи не могли корінним чином вплинути на політику радянської влади, на певний час процес колективізації уповільнився.

¹ Державний архів Сумської області (далі - ДАСО). - ФР.443. - Оп.1. - Спр.1298. - Арк.1, 11.

² Там само. - Спр.1260. - Арк.9.

³ Там само. - Спр.1298. - Арк.6.

⁴ Там само. - Спр.1260. - Арк.42.

⁵ Там само. - Арк.17.

⁶ Там само. - ФР.7641. - Оп.6. - Спр.601. - Арк.214зв.

⁷ Там само. - ФР.443. - Оп.1. - Спр.1298. - Арк.88.

⁸ Там само. - ФР.404. - Оп.1. - Спр.778. - Арк.40.

⁹ Там само. - ФР.443. - Оп.1. - Спр.1298. - Арк.89.

¹⁰ Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині. 1929-1933: Збірник документів і матеріалів. - Полтава, 1997. - С.22.

¹¹ Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика. - К.: Юрінком, 1997. - С.69-71.

¹² ДАСО. - ФР.443. - Оп.1. - Спр.1260. - Арк.20-22, 70.

¹³ Там само. - Арк.9, 21.

¹⁴ Івануценко Г.М. Залізом і кров'ю. Історико-документальні нариси. - Суми: Собор, 2001. - С.158-164.

¹⁵ ДАСО. - ФР.443. - Оп.1. - Спр.1260. - Арк.2-3.

¹⁶ Архїрейський Д., Ченцов В. Влада і селянство в Україні у 20-ті рр. // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. - 1999. - №1/2 (10/11). - С.108; Сергійчук В. Кризь пюрми й кордони // Шам'ять століть. - 2001. - №3. - С.58-59.

¹⁷ ДАСО. - ФР.443. - Оп.1. - Спр.1260. - Арк.41-42.

¹⁸ Там само. - ФР.7641. - Оп.7. - Спр.127. - Арк.256-268.

¹⁹ Там само. - Оп.6. - Спр.898. - Арк.226, 269, 275.

²⁰ Іваненко О. Життя, гартоване крицею // Штанько К. Полювання за людиною. - К.: Дікор, 2004. - С.52.

²¹ ДАСО. - ФР.443. - Оп.1. - Спр.1298. - Арк.4.